

IX. V piatom roku vlády Merenptaha...

(Hľadanie historického Mojžiša).

Aktualizované 08/2021

Na Veľkom karnackom nápise v Egypte, je zaznamenané Merenptahove víťazstvo v 5. roku vlády (1207 BC), nad Líbyjcami (Libu), ktorí pod vedením miestneho vládcu Meriay (Merej), v koalícii s kmeňmi Šerden, Šekeleš, Akawaša (Eqweš), Lukká a Tereš (Turša) zaútočili na Egypt, v oblasti západnej Delty (Perire) a prenikli až do oblasti Memfidy. O týchto udalostiach sa píše i na stéle Atribis.¹

Bezprostredne na to nadväzuje Merenptahova Izraelská stéla. Na nej sa takisto popisujú udalosti z 5. roku Merenptahovej vlády. Najprv sa tam píše o Merenptahovom víťazstve nad Líbyjcami (Tjehenu), ale v ďalšom texte sa popisuje jeho ťaženie do Kanaánu a uvádzajú sa tam mestá a pronárody, ktoré porazil. Konkrétne sa spomínajú mestá Aškalón, Gezer a Jenoam; je tam spomenutý Kanaán a ľud, ktorý sa nazýval Izrael. Zároveň sa tam píše, že Chatti žije v klúde² a Charu sa stala pre Egypt vdovou.³

O tom, že líbyjské a palestínske ťaženie spolu súviselo, svedčí aj fakt, že bolo zvečnené spoločne na jednej stéle.

Myslím, že toto ťaženie bolo trestnou výpravou a odvetou za to, že pronárody z Kanaánu vystúpili nepriateľsky voči Egyptu.⁴ A k týmto nepriateľom patrili aj ľud, ktorý sa nazýval Izrael. Je možné, že sa jednalo o koordinovanú akciu jak z líbyjskej, tak aj z kanaánskej strany. V líbyjskom vojsku boli totiž aj etniká, ktoré žili predtým v Sýropalestíne a v Stredomorí: Šekeleš,⁵ Šerden,⁶ Lukká⁷ a tiež Akawaša (Eqweš). Dôležitý je i fakt, že jedine Šekeleš, Šerden a Akawaša boli spomedzi "morských národov" obrezaní. Zároveň sa jedná o jedno z prvých spoločných vystúpení tzv. morských národov.⁸

K týmto udalostiam sa zrejme viažu aj nasledujúce zmienky u Flávia.

¹ Tam nie je uvedený národ Lukká.

² Aspoň zatiaľ.

³ V tomto prípade už Reten nepredstavoval pre Egypt nebezpečenstvo; čo sa však malo čoskoro zmeniť.

⁴ Zrejme niektoré etniká z Kanaánu narušili egyptské hranice a prenikli až k pelúsijskému ramenu Nílu, ako o tom píše Flávius /I.274; I.291n/.

⁵ RS 34.129

⁶ EA 81, 122, 123

⁷ EA 38

⁸ Pirátske akcie, ktoré ohrozovali egyptské pobrežie Stredozemného mora, sú známe už z amarnskej doby.

Osarséf - Mojžiš povolal k sebe kňazov, ktorí boli rovnako poškrvnení ako on⁹ a poslal poslov do Jeruzalema, ku svojim príbuzným(?), Pastierom. Požiadal ich, aby sa s nimi spojili a vytiahli proti Egyptu. Pastieri súhlasili a dorazili až do mesta svojich predkov – Avarisu.¹⁰ Amenofis sa s Egypťanmi v počte 300.000 mužov postavil nepriateľovi, ale nestretol sa s ním v boji. Došiel k názoru, že s bohmi nie je možné bojovať, preto sa obrátil a dorazil do Memfidy, kde vzal Apisa a ostatné posvätné zvieratá, ktoré predtým dal do úschovy kňazom a odtiahol s celým loďstvom a egyptským ľudom do Etiópie. Etiópsky kráľ sa mu totiž z vďačnosti(?) vzdal. Prijal Amenofisa a všetok jeho ľud.

Chairemón píše, že nečistí odišli do Pelúsia a stretli sa tam s 380.000 ľuďmi, ktorým Amenofis nechcel povoliť vstup do Egypta. Nečistí z Egypta s nimi uzavreli priateľskú zmluvu a potom spoločne vytiahli proti Egyptu. Amenofis nečakal na ich príchod a utiekol do Etiópie.¹¹

Manéthó podľa Flávia tvrdil, že kráľ Amenofis s veľkým vojskom sa údajne po 13 rokoch vrátil z Etiópie, a že s vlastnou armádou pritiahol i jeho syn Rampses. Obaja zviedli bitku s nečistými a porazili ich. Mnohých z nich pobili a zvyšok prenasledovali až k sýrskym hraniciam.¹²

Manéthó tiež tvrdil, že Amenofisov syn vytiahol proti nečistým smerom k Pelúsiu, ktorí tam pobývali.¹³

Je možné identifikovať tých, ktorí sa skrývajú pod menami Amenofis a Ramessés, či Rampses?

Flavius nám zanechal zoznam niektorých egyptských kráľov, počínajúc hyksóskymi vládcami. Tí nás však v tejto chvíli nezaujímajú:

..."Po ňom vládol jeho syn Akencheres I., dvanásť rokov a 5 mesiacov a ďalej podľa postupnosti Akencheres II., 12 rokov a 3 mesiace. Harmais vládol 4 roky a 1 mesiac, Ramessés 1 rok a 4 mesiace, Harmesses Miamún 66 rokov a 2 mesiace, Amenofis III. 19 rokov a 6 mesiacov a po ňom Séthós, zvaný tiež Ramesses, ktorý velil silnej jazde a loďstvu. Tento Ramessés ustanovil brata Harmaisa správcom Egypta, odovzdal mu všetky kráľovské právomoci; zakázal mu však nosiť kráľovskú korunu. Harmais však zle nakladal s kráľovnou a mal množstvo konkubín. Ramessés vytiahol proti Cypru, Fenícii, Asýrii a Médom, podrobil si ich zbraňami i hrozbou použitia vojenskej sily. Harmais proti Sethósovi povstal. Najvyšší egyptský kňaz poslal Sethósovi list, v ktorom mu všetko vyložil. Sethós sa vrátil do Pelúsia, Harmaisa porazil a opäť sa ujal vlády".¹⁴

⁹ Malomocenstvom; v tomto prípade sa jedná však o metaforické označenie tých, ktorí zostali verní Achnatonovmu náboženstvu. Boli tiež označovaní aj ako "nečistí" /Pientka: Kto bol Mojžiš; pozn.79/.

¹⁰ To odpovedá skutočnosti. Avaris bol sídelným mestom hyksóskych kráľov, teda vládcov Fláviových "Pastierov".

¹¹ Flavius I.291-292. Počet ľudí, ktorí sa postavili Egyptu, je podľa mňa v oboch prípadoch, značne nadsadený.

¹² Flavius I.251, 266. Tých 13 rokov je iba Fláviom omyl, keď nesprávne interpretoval Manéthha. V skutočnosti to bolo obdobie anarchie, medzi druhým rokom vlády Sethi II. a druhým rokom vlády Sethnacha.

¹³ Flavius I.274. Pri pelúsijskom ramene Nílu sa nachádzalo aj mesto Per Ramesse, ktoré bolo postavené v oblasti bývalého hyksóskeho mesta Avaris (eg. Hatueret), v ktorom mali sídliť "nečistí".

¹⁴ Flavius I.97-101

Kľúčovou postavou v tomto kráľovskom zozname je Harmesses Miamún, ktorý podľa Flávia vládol takmer 67 rokov. Takže môže byť totožný iba s Ramesse II.,¹⁵ ktorý skutočne vládol až 67 rokov. V tom prípade by Akencheres I. bol Achnaton, Akencheres II. - Tutanchamón, Harmais – Haremheb, Ramessés, ktorý vládol 1 rok a 4 mesiace by mal byť totožný s Ramesse I. Ten totiž vládol iba necelé dva roky.¹⁶ Amenofis III. by mal byť totožný s Amenhotepom III., čo dokladá fakt, že ako jeho menovca uvádza Flávius Amenofisa, syna Paapisa,¹⁷ teda Amenhotepa, syna Hapuovho, ktorý skutočne pôsobil na dvore Amenhotepa III. Ovšem Amenhotep III. nezapadá do postupnosti tu uvedených egyptských panovníkov. Ono je to ešte zložitejšie. Vo väčšine prípadoch, kde Flávius spomína Amenofisa, tak tento nemôže byť totožný s Amenhotepom III. Podľa postupnosti by mal byť totožný s nástupcom Ramesse II. - Merenptahom. Amenofisov syn bol Sethós, ktorý sa nazýval aj Ramessés. A Merenptahov nástupca bol jeho syn Sethi II., ktorý sa nazýval ešte pred nástupom na trón Sethi-Merenptah; a patrila k Ramessovcom.¹⁸ Merenptah je v hymnoch oslobovaný ako: "*Ó Baenre, milovaný Amónom*".¹⁹ Odtiaľ zrejme Amenofis. Takže Flávius Amenofis je síce aspoň v jednom prípade, totožný s Amenhotepom III., ale predovšetkým ním bol Merenptah. Sethósov brat Harmais²⁰ by v tom prípade, mal byť totožný s uzurpátorom Amenmessem. Na druhej strane, nie sú v tomto zozname uvedení panovníci, ktorí by sa dali stotožniť so Sethi I. a Ajom.

Po tomto rozklúčovaní, začína dávať Flávius text zmysel.

Udalostiam z 5. roku vlády Merenptaha, predchádzali udalosti zo 4. roku jeho vlády. Na stéle z chrámu v Amade sa uvádza, že Merenptah v 4. roku vlády, musel odražať útoky z Líbye, taktiež z Retenu²¹ a veľmi kruto potlačil vzburu v krajine Kúš.²² Zároveň sa tohoto ťaženia zúčastnil aj Merenptahov najstarší syn Sethi-Merenptah, budúci faraón Sethi II., ktorý bol podľa ramessovskej tradície, zapojený od svojich 12 rokov do otcových vojenských ťažení.²³ Je teda zrejme, že bol prizvaný k vláde ako spoluregent.

Tieto skutočnosti sú iba v čiastočnej zhode s údajmi u Flávia.

Jednak to bol Amenofisov (Merenptahov) odchod do Etiópie (Kúš). Na jednej strane Flávius píše, že etiópsky kráľ prijal Amenofisa a jeho ľud /I.247/; na druhej strane píše, že etiópsky

¹⁵ Tyldesley 2001 str.24

¹⁶ Aje a Sethi I. tu nie sú uvedení.

¹⁷ Flávius I.235-236. Táto časť, v ktorej Amenofis, syn Paapisa povedal svojmu menovcovi faraónovi Amenofisovi, "že bude môcť pohliadnuť do tváre bohov, pokiaľ očistí zem od ľudí nemocných leprou a inými nečistými", skutočne súvisí s Amenhotepom III. Obe mená uvedené u Flávia sú dokladom toho, že vychádzal z vierohodných zdrojov.

¹⁸ Lalouettová 2009 str.213

¹⁹ Lalouettová 2009 str.197

²⁰ Nemýliť si s vyššie uvedeným Harmaisom, ktorý je pravdepodobne totožný s Haremhebom.

²¹ Južný Kanaán; zhruba po dnešnú izraelsko-libanonskú hranicu. Upe predstavoval stredný Kanaán, s centrom v oblasti dnešného Damašku a Amurru severný Kanaán, až po ugaritské kráľovstvo (hranica bola zrejme v oblasti Tel Sukas).

²² Lalouettová 2009 str.199n. Krajina Kúš sa nachádzala v Sudáne, v širšom okolí mesta Kermy. Celú oblasť na juh od egyptských hraníc nazývali Núbia; Kúš predstavoval severnú Núbiu a Vavat, južnú Núbiu. U antických autorov, teda aj u Flávia, sa táto oblasť nazýva Etiópia (Aithiopia).

²³ Lalouettová 2009 str.207; V texte papyru Orbiney má nasledujúce tituly: Kráľovský pisár, veliteľ armády, Veľký poddaný kráľa, jeho slávny syn Sethi-Merenptah /KRI IV.82 (1.8)/.

kráľ sa vzdal Amenofisovi /I.246/. Myslím si, že to skôr zodpovedá skutočnosti. Takže Amenofisov odchod z Egypta do Núbie, by tak vlastne bolo vojenským ťažením, ktoré by tým pádom mohlo byť totožné s ťažením Merenptaha, v 4. roku jeho vlády. Tým skôr, že práve na krajinu Kúš, dával Merenptah pri popise ťaženia v 4. roku jeho vlády, najväčší dôraz.²⁴ Ovšem Flávius údaj, že Amenofis pobýval v Etiópii 13 rokov, však nesúhlasí s egyptskými prameňmi. Zrejme sa jednalo o obdobie od 2. roku vlády Sethi II., po 2. rok vlády Sethnachta, keď v Egypte prebiehali mocenské boje a nakoniec krajina sa prepadla do anarchie, pričom na necelé 2 roky ju ovládli cudzinci. Flávius celé toto obdobie prepojí s osobou Amenofisa, s ktorou spojil jednak udalosti z doby Amenmesseho a Sethi II., tak aj z doby vlády Merenptaha. Skrátka, Flávius to tak trochu poplietol.

Ale fakt, že Sethi sa zúčastňoval vojenských ťažení spolu so svojim otcom Merenptahom, súhlasí s údajmi u Flávia (Amenofis a jeho syn Rampsés;²⁵ Manéthó uvádza, že Ramsés, syn Amenofisov, bojoval po boku svojho otca ako mladík a spolu s ním utiekol do Etiópie²⁶).

Flávius údaj, že Ramessés (Sethi II.) ustanovil svojho brata Harmaisa správcom Egypta, ale bez kráľovského titulu a tento proti nemu povstal a chopil sa vlády, poukazuje na to, že Harmais bol Amenmesse, uzurpátor moci, vezír a núbijský miestokráľ, ktorý možno využil neprítomnosť panovníka Sethi II.²⁷ a zmocnil sa vlády. Potvrďuje to i skutočnosť, ktorú uvádza Flávius, že Ramessés Harmaisa porazil a znovu sa stal vládcom celého Egypta. V tejto dobe začala kráľovská moc upadať;²⁸ naopak veľkú moc získavali kňazi boha Amóna. Tí mohli stáť za celým týmto komplotom. A Amenmesse mohol byť dosadený thébskymi kňazmi a tým pádom by bol pod ich vplyvom.²⁹

²⁴ Zároveň by som chcel znovu pripomenúť Fláviovu zmienku o tom, že keď sa k Memfide priblížili Etiópania, faraón vymenoval Mojžiša za veliteľa vojska a zahájil vojenské ťaženie do Etiópie /Pientka: Kto bol Mojžiš, pozn.16/. Zdá sa však, že veliteľom egyptského vojska mohol byť ale najskôr Merenptahov miestokráľ Kúša, Messuwy a veliteľom "etiópskeho" vojska, uzurpátor Amenmesse. Messuwy však s Mojžišom nemal nič spoločné. Jedná sa len o zhodu mien (Messuwy - Mosses/Moysés)

²⁵ Flávius I.251

²⁶ Flávius I.300

²⁷ Tyldesley 2001 str.240n.

²⁸ Už Ramesse II. hojne rozdával pozemky, zlato, zajatcov a privilégiá (napr. oslobodenie od daní); predovšetkým Amónovmu kňazstvu, ale aj vojakom, čím tak oslaboval kráľovskú moc /Lalouettová 2009 str.193/.

²⁹ Vandenberg 2003 str.330; V tej dobe (už od doby Ramesse II.), bol vo funkcii najvyššieho Amónovho veľkňaza, Roi (Rome-Roy). Mohol to byť on, kto Amenmesseho dosadil na trón. Amónovo kňazstvo v tej dobe získalo obrovskú moc; malo vlastnú políciu a súdy. Ich chrámy usilovali o vytvorenie administratívnych a ekonomických celkov, ktoré boli vo svojej podstate, "štátom v štáte". Dokonca pravdepodobne stáli i za štátnym prevratom, keď pomohli na trón Amenmessemu. Zrejme aj preto Sethi II., po tom čo upevnil svoju vládu, Roya nahradil lojálnejším Mehuhy, ktorý mal titul "skutočný kráľovský pisár" /Lalouettová 2009 str.215/.

Z Amenmesseho hrobky v Údolí kráľov (KV 10), boli odstránené všetky nápisy (damnatio memoriae), odkazujúce na jeho meno, ale aj mená jeho vysokých úradníkov; predovšetkým to boli Amónov veľkňaz Rome-Roy a miestokráľ Kúša, Chaemter. Boli to zrejme oni, ktorí pomohli Amenmessemu na trón. Chaemterovo meno bolo poškodené i na niektorých pamiatkach v núbijskej pevnosti v Buhéne.

Amenmesse dokonca mohol byť nevlastným bratom Sethi II., tak ako uvádza Flávius. Už som spomínal, že Amenmesse bol zrejme synom Merenptaha a ženy nekráľovského pôvodu, ktorá sa nazývala Takhat (Tachat).³⁰

Napokon zmienka o tom, že Ramessés podnikol ťaženie proti Cypru, Fénícii a Asýrii, môže odkazovať až na dobu vystúpenia tzv. morských národov. Asýriu síce Sethi II., ani Ramesse III. nenapadli vojensky; ovšem Asýria začala v tejto dobe hrať dominantnú úlohu v tomto priestore³¹ a Flávius predsa píše, že okrem priamej vojenskej konfrontácie, egyptský panovník využíval niečo, čomu dnes hovoríme vojenské zastrašovanie. Pokiaľ sa týka Cypru, tak ten takisto priamo nebol vojensky napadnutý, ovšem je veľmi pravdepodobné, že slúžil ako "prestupná stanica" pre niektoré "národy mora".³² To, že sú tam zmienení aj Médovia, je možno iba Fláviova licencia, alebo nimi myslel indoiránske etniká v Sýropalestíne. Túto Fláviu zmienku je možné dať do súvislosti aj s ťažením Merenptaha do Palestíny, v 5 roku jeho vlády.³³ Vtedy národy z Kanaánu, ktoré proti nemu bojovali, zahnal až za Jenoam.

Všetko teda poukazuje na to, že udalosti, ktoré sa odohrali v Egypte a Sýropalestíne, počas 4. a 5. roku Merenptahovej vlády a v nasledujúcom období, sú opísané aj u Flávia; a to v niektorých ohľadoch podrobnejšie, než ich popisujú súdobé egyptské pramene. Na druhej strane, však Flávius zmiešava dohromady udalosti, ktoré sa odohrali v posledných dvoch dekádach 19. dynastie a na počiatku 20. dynastie, vrátane udalostí spojených s "morskými národmi", do jedného celku.

Takže už v 4. roku Merenptahovej vlády došlo k útoku na Egypt z dvoch strán; z Líbye a Retenu. Zároveň sa vzbúril aj Kúš. Tam proti Medžajom kráľ zasiahol s takou brutalitou, že v nasledujúcom roku už Kúš nevystúpil nepriateľsky voči Egyptu.³⁴ Naopak, národy z Líbye a Retenu útoky opakovali i v 5. roku. Zrejme ich k tomu dohnala bezvýchodná situácia a hlad, pretože na stéle z chrámu v Amade sa píše, že ...*"Ich náčelníci celé dni chodia po kraji a bojujú, aby si naplnili brucho. Mieria na územie Egypta, aby našli to, čo (môžu) dať do úst"*...³⁵ V Retene k tomu pristupoval ešte kolaps ekonomiky, anarchia a takisto hladomor, vyvolaný dlhodobým suchom. Tam k týmto útočníkom patrili etniká z Kanaánu,³⁶ a takisto aj Izrael. Merenptah ich odrazil, zničil niektoré kanaánske mestá a hnal ich až za Jenoam u Genezaretského jazera a za údolie Jezreel (Izraelská stéla), čo vo Fláviom ponímaní znamená, že ich hnal "až po sýrsku hranicu"; tj po Foinikiu a Bekáa.

³⁰ V časti: Kto bol Mojžiš; pozn. 16

³¹ Predovšetkým v Sýrii.

³² Cline 2019 str.179n; Shaw 2003 str.318; por. aj pozn.41

³³ Je však možné, že zmienka o bojoch vo Fénícii a na Cypre, je reminiscenciou až na neskoršie ťaženia Ramesse III. proti "morským národom". S nimi sa predsa stretol v rozhodujúcej bitke na súde, v Djahy, v južnom Libanone. Taktiež zmienka o tom, že Sethós (Ramesses) velil silnej jazde a hlavne loďstvu, svedčí skôr pre dobu Ramesse III., než pre dobu Merenptaha a Sethi II. Jednak to bolo Ramesseho loďstvo, ktoré porazilo v námornej bitke v Delte, koalíciu "morských národov". A po ich porážke, dal postaviť veľké lode, ktoré doplávali až do zeme Punt, z ktorej doviezli cenný náklad; predovšetkým kadidlo /Lalouettová 2009 str.244n/.

³⁴ Ďalšie víťazné ťaženie tam bolo podniknuté, až v 1. roku vlády Siptaha /Lalouettová 2009 str.217n/.

³⁵ Lalouettová 2009 str.202

³⁶ Medzi národy Kanaánu boli pravdepodobne zahrnutí aj Judejci a Solymovia. V zozname národov na Izraelskej stéle, nie sú etniká z krajiny Kanaán, bližšie špecifikované; s výnimkou ľudu, ktorý sa nazýval Izrael.

V Líbyi, v dobe vlády Merenptaha, okrem líbyjských kmeňov (Libu, Tjehenu), bojovali proti Egyptu aj etniká pôvodom zo Sýropalestíny.

1., Útoky pirátov na Egypt musel odrážať už Ramesse II. a dokonca i jeho predchodcovia. Tieto útoky boli neustálou hrozbou pre celé stredomorské pobrežie Egypta. Na stéle Tanis II sa píše o pirátskych útokoch Šerdenov. Tí, ktorí sa dostali do zajatia, boli potom začlenení do egyptského vojska a zúčastnili sa aj bitky u Kádeša. Sú dokonca zmienení už v amarnskej korešpodencii /EA 81, 122, 123/, ako súčasť egyptskej posádky v Byble, v službách Rib-Addiho. Môžeme teda predpokladať, že niektorí príslušníci týchto etník, sa dali do služieb egyptského vojska, ako žoldnieri. Je však zrejmé, že sídla niektorých Šerdenov boli aj na Sardínii, ale aj na Cypre. O tom môže svedčiť jednak nuraghická keramika z 13. a 12. stor. BC, pôvodom zo Sardínie, ktorá sa našla na Cypre a tiež zbrane i plastika.³⁷ Takisto musím pripomenúť západoanatólské mestá ako napr. Sardy, Sardessos, Sardene, ale aj Sardes (na Lémne), ktoré pripomínajú názov kmeňa Šerden.

2., Dopis RS 34 129 z Ugaritu, z doby Šuppiluliuma II., spomína muža menom Ibnadušu, ktorý žil ako zajatec, medzi obyvateľmi Šikaly,³⁸ zrejme Šekeleš, ktorí žili na lodiach. Chetitský kráľ s týmto mužom chcel hovoriť, aby sa o ľuďe Šikala dozvedel niečo viac. To znamená, že Šekeleš žili aj v Sýropalestíne, resp. vo východnom Stredomorí. Ovšem, nie je možné opomenúť staršiu Masperovu hypotézu, podľa ktorej mesto Sagalossos v Pizídii, severovýchodne od krajiny Lukká v Anatólii, súvisí s kmeňom Šekeleš.³⁹

3., Pokiaľ by Tereš, Turša boli Tyrséni, tak potom by zrejme pochádzali zo západnej Anatólie, z oblasti, ktorá je v chetitských prameňoch známa ako Zippašlá a neskôr ako Lýdia.⁴⁰ Patrili k "morským národom". O Tyrhénoch v Latiu písal ako prvý Hésiodos, ktorý ich považoval za potomkov Odyssea a Kirké.⁴¹ Aj tento mýtus dokladá, že patrili k "národom mora" (Odysseove blúdenie), aj keď v tomto prípade sa nedá dokázať, že pobývali aj v Sýropalestíne. O Tyrhénoch ako pirátoch, hovoria aj grécke mýty. V Egypte poznáme An-Turša (Iun-Tursa), palácového úradníka, ktorý žil v 13. storočí BC.⁴² Jeho hrob vykopal F. Petrie vo Fajjúmskej oáze. To by taktiež mohlo nasvedčovať tomu, že niektorí príslušníci týchto etník, už dávno pred ich vystúpením ako "národov mora", sa v Egypte usadzovali.

4., O Lukká je zmienka v EA 38, keď sa tam píše, že spolu s obyvateľmi Alašije (Cyprus), napadali Egypt. Aj ugaritské texty sa zmieňujú o lodiach Lukká. Boli to piráti a žoldnieri. Bojovali jak v chetitskom, tak aj v egyptskom vojsku. Okrem Lýkie v západnej Anatólii, žili aj v

³⁷ Nuraghická keramika sa našla v opevnenej osade, v Pyla-Kokkinokremnos; výskum V. Karageorghisa v rokoch 2010 a 2017; https://en.wikipedia.org/wiki/Sea_Peoples; Salimbeti: The Greek Age of Bronze. Sea Peoples.

³⁸ Šikalája; Mieroop 2010 str.192; Cline 2009 str.209

³⁹ K novej súvislosti, medzi Šerdenmi a mestami Sardy, Sardessos, Sardene a Sardes, ako aj medzi Šekeleš a mestom Sagalossos, por. Pientka: Vyriešenie achchijavského problému (ďalej VAP), pozn.476; Pientka: Niekoľko poznámok k tzv. morským národom, pozn.101; Pientka: Patriarchovia a ich potomkovia, pozn.34.

⁴⁰ Pientka: VAP; pozn.249

⁴¹ Hésiodos: Zrodenie bohov (Théogónia) 1011-1016. Hérodotos /Dejiny I.94/ však píše o Tyrsénoch v Lýdii. Antickí autori zrejme odlišovali Tyrsénov pôvodne žijúcich v Lýdii a Tyrhénov, po ich príchode na Apeninský poloostrov a do oblasti Tyrhénskeho mora.

⁴² Kienitz 1991 str.68; Keller 1974 str.92

oblasti Kilíkie (Iskandarijský záliv, mersinská oblasť). Tam, v oblasti mesta Olbé, žili aj Teukrovia.⁴³

5., Keďže etniká, ktoré napadli Egypt z Líbye v 5. roku Merenptahovej vlády (okrem Libu, Tjehenu a Tereš), žili aj v Sýropalestíne, možno predpokladať, že aj Akawaša/Eqweš odtiaľ pochádzali. O tom svedčí aj fakt, že boli obrezaní. Nie je vylúčené, že mohli prísť aj z Kilíkie (Hypachájci), aj keď tam v tomto období (1207 BC), ešte veľké migračné pohyby nezačali.⁴⁴ Súčasní bádatelia väčšinou Akawaša spájajú s Achchijavou; ovšem ja predpokladám, že súvisia skôr s Achájcami.⁴⁵ Akawaša boli zrejme Achájci (Solymovia, príbuzní Hypachájcov v Kilíkii), ktorí odišli do Líbye, po zániku Achchijavy.⁴⁶ Nie je vylúčené, že práve týchto Akawaša/Eqweš poznáme z neskoršej doby v strednom Taliansku, ako latinský kmeň Aequov. Zároveň Lukánov poznáme na talianskom juhu.⁴⁷ Títo boli možno potomkami ľudu Lukká. Pripomínam, že Tereš - Turša sa ako Tyrhéni v Etrúrii, v dnešnom Taliansku, spolupodieľali na formovaní neskoršieho národa Etruskov.⁴⁸ Šerdani sa usadili na Sardínii a Šekeleš, Šikalája na Sicílii (alebo sa tam vrátili).⁴⁹ Zrejme časť etník z východného Stredomoria a zo Sýropalestíny,⁵⁰ ktoré sa zúčastnili ťažení "morských národov" proti Egyptu z líbyjskej strany, sa neskôr usadili na Apeninskom poloostrove a v oblasti Tyrhénskeho mora.

⁴³ Pientka: VAP, pozn.377

⁴⁴ Vystúpenie "morských národov" v severnej Sýrii je možné datovať až do rokov 1190-1185 BC (Ugarit, Emar). To však nevylučuje možnosť, že pirátske útoky na sýropalestínske pobrežie sa uskutočňovali už skôr. Myslím si, že veľkú úlohu v tom hral okrem pobrežia Lýkie, aj ostrov Cyprus (Alašija). Tam sa približne v roku 1200 BC, odohrala námorná bitka medzi Chetitmi (Šuppiluliuma II.) a cudzími nájazdníkmi /Cline 2019 str.137n; Müller-Karpe in: Jockenhövel 2012 str.268/. Ale už v amarnskej dobe sa Alašija uvádza ako základňa pirátov, ktorí z nej ohrozovali egyptské pobrežie /EA 38/.

⁴⁵ Shaw 2003 str.344; Bartoněk 1983 str.268. Nevylučujem však, že Egypt v tejto dobe napadli aj etniká z Lýkie (Lukká; Milyovia a Solymovia /krajina Milyas a Achchiya/ = Akawaša(?); ale zrejme i Šerdeni a Šekeleš).

⁴⁶ Teda zo sýropalestínskej oblasti. /Pientka: VAP; v časti: Zánik Achchijavy/.

⁴⁷ Pečírka 1979 str.645

⁴⁸ V Etrúrii sa na etnogenéze Etruskov podieľali aj nositelia villanovskej kultúry, o ktorej predchodkyňi (protovillanovská kultúra) sa predpokladá, že má obdoby v kultúrach severozápadného Balkánu /Bouzek 2013 str.203/, alebo aj na strednom Dunaji a dokonca i v Nemecku (k. Urnenfelder). Turšovia - Tyrhéni boli prišielcami z Anatólie (najnovšie genetické výskumy to potvrdzujú) a z východného Stredomoria. Podobne prišielcami boli aj tí, ktorí prišli zo severu, z Raetie (Engadin; nepublikovaný výskum).

⁴⁹ Je treba si uvedomiť nasledovné skutočnosti:

Sikulotae a Sardiotae prišli do oblasti Tyrhénskeho mora (Sicília, Sardínia), už po roku 2200 BC, v súvislosti so šírením kultúry Cetina, z adriatickej oblasti. Najneskôr v 13. stor. BC, časť ich bojovníkov presídlila na ostrov Cyprus, ku svojim príbuzným.

Šekeleš a Šerdeni prišli okolo roku 2100 BC aj do západnej Anatólie a Sýropalestíny, v súvislosti s migračnými pohybmi "nositeľov torkézov" z Anatólie.

Spoločný pôvod jak adriatických, tak i anatólskych Sikulov a Sardov, je však s najväčšou pravdepodobnosťou nutné hľadať v eneolite Sedmohradska (a Potisia), podobne ako aj juhotalianskych Apulov /Pientka:

Patriarchovia a ich potomkovia, pozn.34; Pientka: VAP, pozn.476; Pientka: Niekoľko poznámok k tzv. "morským národom", pozn.60/.

⁵⁰ Pripomínam, že okrem Akawaša, aj Šekeleš a Šerdeni, ako jediní z "národov mora", boli obrezaní. Zároveň tieto tri etniká patrili k potomkom "nositeľov torkézov"; podobne ako aj indoeurópska zložka kmeňa Lukká: Milyovia - Termilovia, ľud Mi-lim /Pientka: Niekoľko poznámok k tzv. morským národom, pozn.9; Pientka: Patriarchovia a ich potomkovia, pozn.34; Pientka: VAP, pozn.476/.

Teraz budem ešte raz citovať pasáže z Flávia: ...*"Solymskí⁵¹ napadli Egypt **spoločne** s nečistými Egypťanmi a nakladali s ľuďmi tak bezbožne a kruto, že vláda Pastierov sa zdala byť zlatým vekom... Vypaľovali mestá a dediny, neuspokojovali sa s tým, že lúpili v chrámoch a **rozbiľali sochy bohov**, ale svätyne im slúžili ako miesta k opekaniu posvätných zvierat, potom nútili egyptských kňazov a prorokov, aby tieto zvieratá obetovali a zabíjali... Hovorí sa tiež, že kňaz, ktorý im dal zriadenie a zákony, pochádzal z Héliopolisu a že sa menoval Osarséf, podľa héliopolitánskeho boha Osirisa. Keď sa pridol k židovskému národu, zmenil svoje meno a prijal meno Moýsés" ...⁵² ...*"Jeruzalemskí po svojom príchode znovu postavili mestá, vypálili svätyne, pobili kňazov a vôbec sa nezdržovali žiadneho násillia a krutostí" ...⁵³ ...*"On (Mojžiš) im dal zákon, aby sa neklaňali bohom, aby sa nezdržovali mäsa žiadneho zvieraťa, ktoré náboženský zákon v Egypte považuje za posvätné, ale aby ich obetovali a používali a aby sa stýkali len s ľuďmi, ktorí zložili rovnakú prísahu" ...⁵⁴***

Ako ďalší uvediem citát z Harrisovho papyru, ktorý sa týkal udalostí, po smrti kráľovny Tausret: ...*"Zem Egyptská bola opustená, odvrhnutá a rovnako tak každý človek... Zem Egyptská bola (v rukách) hodnostárov a starostov miest; každý, či už veľký, alebo malý, zabíjal svojho blížneho. Potom nastali iné časy, prázdne roky, behom ktorých **Irsu, jeden Sýran**, bol nadriadeným všetkým mužom v Egypte. Zariadil, aby mu celá zem prinášala dary; potom zhromaždil svojich vazalov a lúpil majetky. Urobili bohov z obyčajných ľudí a už neprinášali obetiny do chrámu v mestách" ...* Bohovia však túto situáciu zvrátili a ustanovili svojho syna, syna Réovho, Sethnachta. V rozvrátenej zemi nastolil poriadok (maat), zabil muža s falošným srdcom, očistil veľký trón Egypta a stal sa kráľom **Oboch** zemí na Atumovom tróne. Obnovil chrámy v mestách a zahrnul ich znovu obetinami, ktoré boli prinášané Enneade, ako bývalo zvykom.⁵⁵

Ako posledný citát uvediem výňatok zo Sethnachtovho nápisu na stéle z Elefantíny: ...*"Jeho veličenstvo bol ako jeho otec Sutech, rozťahujúci paže, **aby vyrval Egypt tomu, kto ho uchvátil**, jeho moc (ho) obklopila magickou ochranou. Srdce nepriateľov, ktorí stáli pred ním, potom zovrel strach, ktorý vzbudzoval a rozprchlil sa rýchlejšie ako vtáčatá; (jeho) povest' sokola ich prenasledovala. Nechali tu zlato a striebro, patriace Egyptu, ktoré im dali **Ázijci**, aby im umožnili víťazstvo, ktoré by zaistilo ich nadvládu nad Egyptom, milovanou krajinou. Ich plány však nevyšli a ich sľuby nemali zajtrajškov. Lebo v tú chvíľu povstal každý boh a každá bohyňa a všetci učinili zázrak pre dokonalého boha: predpovedali mu, že vykoná **veľký masaker**, lebo bohovia sa rozhodli, že svetlo sa znovu rozsvieti (nad Egyptom).*

V roku 2 druhého mesiaca obdobia sucha, desiateho dňa, už nebolo žiadnych rebelov v žiadnej zemi, proti Jeho Veličenstvu a mohli sme Jeho Veličenstvu povedať: "Ó pane tejto krajiny, tvoje srdce sa raduje, že proroctvo bohov proti tvojim nepriateľom sa uskutočnilo. V

⁵¹ Solymskí (Solymovia/Jebúzejci) sú zrejme totožní s Ázijcami, ktorí sú zmienení na stéle vztýčenej Sethnachtom v Elefantíne. Spolu so Solymami sa týchto udalostí zúčastnili zrejme aj Judejci. Určité indicie tiež naznačujú, že vyššie uvedených udalostí, sa mohol zúčastniť i Izrael, reprezentovaný kmeňom Rúben /por. pozn.89/.

⁵² Flávius I.248-250; 238; por. s Lýsimachom.

⁵³ Flávius I.264

⁵⁴ Flávius I.239

⁵⁵ Harrisov papyrus I.75 1-10; Lalouettová 2009 str.220

*zemi už žiadni nepriatelia nie sú a neexistuje už iná sila pechoty a vozatajstva, než sily tvojho otca. Všetky chrámy sú znovu otvorené. Je znovu možné vstúpiť do božských obchodov"...*⁵⁶

Všetky tieto citáty osvetľujú situáciu v Egypte v období anarchie, politického a hospodárskeho rozvratu v dobe, po smrti kráľovny Tausret, krátko pred Exodom.

Podľa poradia, v akom je prvý citát uvedený u Flávia, tak by sa mal sice týkať udalostí, počas obdobia vlády Merenptaha a Sethi II., ale o rozvrate tak veľkých rozmerov v tejto dobe, však ešte nemožno hovoriť. Dochádzalo síce k vojenským stretnutiam s tzv. morskými národmi, tie však Dolný Egypt iba ohrozovali zo západu, z východu a severu, ale nikdy ho neovládli. Nemyslím si ani, že tieto udalosti sa týkajú vystúpenia Amenmesseho.⁵⁷ Aj podobnosť s udalosťami opísanými na stéle z Elefantíny a Harrisovom papyre určite nie je náhodná.⁵⁸ Preto si myslím, že uvedený citát z Flávia, sa týka udalostí z doby, po smrti kráľovny Tausret. A práve do tejto doby je tiež možné klásť vystúpenie Mojžiša, ako to vyplýva z Flávia.

Irsu sa zrejme so Solymami spojil; pripomínam jeho sýrsky, prípadne sýropalestínsky pôvod.⁵⁹ S veľkou pravdepodobnosťou je totožný s "mužom s falošným srdcom", ktorého zabil (alebo dal zabiť) Sethnacht. A vzbúrencov podľa nápisu na stéle z Elefantíny vyhnal z Egypta. Práve jedným z tých vyhnancov mohol byť aj Mojžiš. Pokiaľ by tomu tak bolo, potom **Sethnachtov nápis na stéle z Elefantíny, je jediná autentická správa súvisiaca s Exodom, z egyptských prameňov.**⁶⁰ Pripomínam, že Áronovci ako narunci, boli pravdepodobne súčasťou egyptskej armády v dobe Ramesse II.⁶¹ A teda nie je ani vylúčené, že boli v nej zaradení ešte aj na konci 19. dynastie. Aj vodca vzbúrencov Irsu, mohol tiež patriť k naruncom.⁶² K týmto vzbúrencom patrili aj ďalší Lévijsi, reprezentovaní héliopolským kňazom Mojžišom, ktorí pravdepodobne stáli za náboženskou revolúciou v Egypte. A taktiež aj tí, ktorí otrocky pracovali na stavebných projektoch vo východnej Delte. K nim patrili Terachiti, Apiru a tiež aj niektorí utlačovaní Egypťania. A tých nebolo málo.⁶³ Na pomoc im

⁵⁶ Lalouettová 2009 str.221-222

⁵⁷ O ňom Flávius píše ako o Harmaisovi. Nie je tam žiadna spojitosť so Solymami a s udalosťami, ktoré v tej dobe nastali. S Amenmessem sú spojené udalosti súvisiace s Núbiou a Horným Egyptom a nie s Kanaánom (Ázijci) a Dolným Egyptom.

⁵⁸ Odvrhnutie tradičných egyptských bohov, uzavretie chrámov, účasť Ázijcov (elefantínska stéla), resp. Solymov z Jeruzalema (Flávius), pri útokoch na Egypt a ovládnutie časti Egypta spoločne so vzbúrencami, resp. nečistými z Avarisu, kruté nakladanie s obyvateľstvom, vrátane ich zabíjania. Text na elefantínskej stéle, dopĺňa zmienka v Hebrejskej Biblii, o nakradnutí "klenotov zlatých a strieborných", v súvislosti s Exodom. Dôležitá je i Lýsimachova zmienka o tom, že Mojžiš bol ikonoklasta a nabádal ľudí k ničeniu chrámov a oltárov. A samozrejme, je to i Flávia zmienka o 13 rokoch nekľudu na sklonku 19. dynastie /Pientka: Datovanie Mojžišovho Exodu; pozn.64/. Je tu príliš veľa styčných bodov na to, aby to mohla byť len náhoda a aby všetky tieto udalosti naraz, mohli nastať aj v inej dobe. Jediný časový úsek, v ktorej sa mohli tieto udalosti, o ktorých píše Jozef Flávius v prvom citovanom odstavci odohrať, je doba po smrti kráľovny Tausret; a to sú udalosti, o ktorých sa píše na stéle z Elefantíny a na Harrisovom papyre.

⁵⁹ Pientka: Datovanie Mojžišovho Exodu; pozn.56

⁶⁰ Harrisov papyrus I pochádza až z doby Ramesse III.

⁶¹ Jednalo sa o elitné jednotky /Pientka: Pôvod Lévijskov/.

⁶² Irsu je označovaný za Sýrana. Pokiaľ bol Áronovcom, tak by patrilo do klanu Lévijskov. A tí skutočne prišli do Egypta zo Sýrie (Mitanni).

⁶³ Svedčia o tom pomerne vysoké frekvencie Y haploskupiny E1b (M35 a M78) v židovských populáciách /vid' Úvod/.

prišli Solymovia z Jeruzalema a s nimi pravdepodobne aj Judejci. Začali drancovať krajinu,⁶⁴ a zhruba dva roky ovládali časť Egypta. Potom sa im postavil Sethnacht, ktorý ich porazil a vyhnal z Egypta.

Zdá sa, že títo vzbúrenci vlastne ani nechceli opustiť Egypt; oni sa ho chceli zmocniť, v spolupráci s ľuďmi z Júdska. Tak ako pred časom predkovia Judejcov, Hyksósovia.⁶⁵ Exodus, tak ako ho popisuje Hebrejská Biblia, je iba mýtus. Oni **museli** odísť; boli totiž vyhnaní.⁶⁶ Na rozdiel od biblického podania, keď Exodus mal trvať 40 rokov, tak Tacitus a Apión udávajú len 6 dní!⁶⁷ To, že Exodus netrval tak dlho, potvrdzujú protoizraelské sídla na území Efraim a Manasses v Palestíne; teda kmeňov, ktoré predtým pobývali v Egypte a patrili do Jozefovho domu; prvé osady tam boli založené okolo roku 1200 BC. Takže viac-menej, bezprostredne po ich vyhnaní.

Zhrňme si to. Na konci 13. storočia BC vrcholí v Palestíne hospodársky i spoločenský kolaps. Je znásobený i dlhodobým suchom, neúrodou a hladomorom.⁶⁸ Niekedy medzi rokmi 1230 – 1210 BC⁶⁹ Chetiti dobyli Chasór a tým pádom zanikla i Achchijava.⁷⁰ Z nej časť obyvateľstva (predovšetkým Eqweš/Akawaša) odišlo do Líbye,⁷¹ odkiaľ v rokoch 1208 – 1207 BC ohrozovali (spolu s Líbyjcami, Šerdanmi, Šekeleš, Turša a Lukká) Egypt a prenikli až do oblasti Memfidy. Zároveň z palestínskej strany o niečo neskôr,⁷² útočili na Egypt kanaánske etniká,

⁶⁴ Zrejme len oblasť východnej Delty.

⁶⁵ Už v Análoch Thutmóse III., na nápise v karnackom chráme sa píše, že v 22. roku vlády podnikol ťaženie proti potomkom Hyksósov, ktorí sa začali búriť proti faraónovi a **ohrozovali egyptskú hranicu**. Jedná sa o ťaženie, ktoré skončilo víťazstvom Egypta v bitke u Megidda /Jepsen 1987 str.85; por. aj Pientka: Habiru; str.5 a pozn.31/.

⁶⁶ Por. aj Tacitus: Histórie V.3

⁶⁷ Aj toto je aspoň u Apióna, iba symbolický údaj: "šesť dní pochodovali, siedmy odpočívali". To je jasný odkaz na sabat /NBS 2017 str.892/.

⁶⁸ Cline 2019 str.193n.

⁶⁹ Približná doba vlády Šaušgamuva z Amurru, s ktorým chetitský vládca Tutchaliya IV. (1237-1209 BC), uzavrel zmluvu, v ktorej sa okrem iného zakazuje plavba achchijavským lodiam do Amurru, za účelom obchodu s Asýriou. Tieto sankcie zrejme spustili reťaz udalostí, na konci ktorých Achchijava ako štát, prestala existovať /Pientka: VAP; v časti: Zánik Achchijavy/.

⁷⁰ Reálnejšia je spodná hranica; teda krátko pred rokom 1210 BC /Pientka: VAP; v časti: Zánik Achchijavy/.

⁷¹ Časť obyvateľstva utieklo aj do východnej Kilíkie (Qode), ktorá práve od tejto doby (Šuppiliuma II. /AHT 27/), začína byť známa pod lívijským názvom Hiyawa, ktorý je nepochybne odvodený od názvu Achchijava /Cline 2019 str.148/. Na nápise v Čineköy, bola krajina Hiyawa stotožnená s fénickým názvom krajiny a etnika DNNYM z Quwe (eg. Qode, chetit. "krajina rieky Šeha"), vo východnej Kilíkii. Egyptania ten kmeň poznali ako Denyen. V Kanaáne boli ešte v amarnskej dobe známi ako Danuna (šar mátu Danuna; kráľ krajiny Dananijcov /EA 151/; v tej dobe sa táto krajina nachádzala v Hornej Galileji a v juhozápadnom Libanone). Dananijci z Kilíkie boli blízki príbuzní s kmeňom Danuna v Palestíne (Ašer). Do Kilíkie prišli v dôsledku posthyksófskych udalostí (Kilix). Preto mala Achchijava (ktorej vazalom bolo kráľovstvo Dananijcov – Milawata), nadštandardné vzťahy s krajinou rieky Šeha (Qode). Práve po zániku Achchijavy, pred rokom 1210 BC, odišla časť obyvateľstva (Danuna, Achájci) z tejto oblasti (Galilea, Libanon), ku svojim príbuzným, do Kilíkie. A práve odvtedy sa aj začína používať nový názov tejto krajiny – Hiyawa.

⁷² Podľa zatmenia slnka, ktoré nastalo počas Merenptahovho ťaženia do Kanaánu, sa tak stalo 30.10.1207 BC /Pientka: Kto predstavoval Merenptahov Izrael/. Takže k porážke Líbyjcov a ich spojencov, mohlo dôjsť už v jarných mesiacoch. Tomu nasvedčuje i fakt, že líbijské ťaženie je opísané samostatne na Veľkom karnackom nápise, ale zároveň je popisované aj spolu s ťažením do Kanaánu, na Izraelskej stéle. Z toho jasne vyplýva, že líbijské ťaženie predchádzalo kanaánskemu. A zároveň je aj podporným argumentom pre to, že ku kanaánskemu ťaženiu došlo až na jeseň. Totiž Merenptah sa predsa musel najskôr vysporiadať s domácou opozíciou (s nepriateľmi z Avarisu) a posilniť hranice Egypta.

Izrael a zrejme už vtedy aj Solymovia a Judejci, s podporou "piatej kolóny" ("nečisti" z Avarisu). Merenptah ich však v 5. roku svojej vlády porazil, jak na líbyjskej, tak aj na palestínskej strane. Títo útočníci sa chceli v Egypte usadiť, aby sa zachránili pred hladom a bezperspektívnym životom. Preto tam tiahli aj so svojimi rodinami.

Po smrti Merenptaha v roku 1202 BC, nastúpil na trón jeho syn Sethi II. Práve on sa zúčastnil ťažení svojho otca Merenptaha. Ovšem krátko na to (1200 BC), sa zmocnil vlády v Hornom Egypte jeho nevlastný brat Amenmesse a ohrozoval aj Dolný Egypt. Sethi II. ho porazil zrejme až po 4 rokoch, pravdepodobne v roku 1197 BC. O jeden – dva roky neskôr, za nevyjasnených príčin, umiera.⁷³ V tej dobe bol kancelárom celej krajiny B3y, sýrskeho pôvodu. Získal nesmiernu moc. Spolu so Sethiho manželkou Tausret, bol spoluregentom za neploletého faraóna Siptaha. Tomu však Bajova absolútna moc zrejme moc nekonvenovala, pretože ho dal v roku 1192 BC popraviť. Siptah zomrel v roku 1191 BC a kráľovskú moc získala Tausret. Tá však samostatne vládla iba 2 roky. Zomrela v roku 1189 BC.

Práve do tohoto roku sa kladie vystúpenie Sýrana Irsu. Stal sa skutočným, aj keď nelegitímym vládcom časti Egypta. Je možné, že patril k Áronovcom - naruncom a teda bol príslušníkom egyptskej armády. To by vysvetľovalo, prečo mohol na seba strhnúť moc.⁷⁴ Je možné, že patril k "nečistým", ktorí sa "nakazili" amarnskou heréziou, podobne ako aj Mojžiš a ďalší Lévijsi. A takisto aj ich prívrženci Terachiti a dokonca i niektorí utlačovaní Egyptania.⁷⁵ Egyptské pramene ich označujú ako nepriateľov, rebelov. Je možné, že Mojžiš a jeho prívrženci sa pokúsili o náboženskú revolúciu v samotnom Egypte. Nie je vylúčené, že sa chceli vrátiť k amarnskému dedičstvu.⁷⁶ Ich predkovia (Lévijsi), patrili v dobe vlády Achnatona, ku špičke egyptskej mocenskej pyramídy a teraz zastávali len "podradné" miesta v egyptskej spoločnosti. To ich muselo škrieť. A dokonca niektorí z nich mohli byť pôvodne uprchlíkmi alebo vyhnancami, čo bol zrejme aj prípad Mojžiša.⁷⁷ Aby upevnili svoju moc a zmocnili sa celého Egypta, požiadali o pomoc z Jeruzalema vojsko Solymov⁷⁸ a zrejme i

⁷³ Za jeho smrťou mohol stáť háremový komplot /Lalouettová 2009 str.213/, spiknutie Amónovho kňazstva a samozrejme, aj mocenské ambície kancelára B3y.

⁷⁴ Paralelu možno vidieť u prétoriánov v Ríme. Tí ako elitné jednotky, častokrát rozhodovali o tom, kto sa stane cisárom, po tom, čo zomrel, alebo bol zavraždený stávajúci panovník.

⁷⁵ Je nepochybné, že pre niektorých ľudí Atonove náboženstvo bolo stále príťažlivé. Jednak to mohli byť tí, ktorých predkovia vďaka Achnatonovi, získali vyššie postavenie. Stále mohla fungovať parita: sýrsko-fénické "adóni"; môj pán = Aton /Pientka: Kto bol Mojžiš; pozn.78/. Pre nižšie, utlačované vrstvy, mohli byť príťažlivé samotné myšlienky, ktoré hlásalo toto náboženstvo lásky a svetla; ako aj možnosť získať spoločenské postavenie, bez ohľadu na pôvod. Určite svoj význam v tom hrala aj znovuzískaná moc Amónovho kňazstva, ktorá sa nezastavila pred ničím a bola ešte arogantnejšia, než v minulosti. Dokladom toho, že toto náboženstvo pretrvávalo v mysliach ľudí aj v neskoršom období, môžu byť zmienky o "nečistých" u Flávia. Dosvedčuje to aj ďalšie Mojžišove meno Tisithen, odvodené od slnečného kotúča (Chairemón). A samozrejme aj Žalm 104 a niektoré ďalšie Žalmy, v ktorých vystupuje Boh ako svetlo /Žalm 27:1; 36:10; 139:11,12/.

⁷⁶ V tejto súvislosti je dôležité, že Mojžiš bol pôvodne héliopolský kňaz. Amarnské náboženstvo vo svojich počiatkoch čerpalo predsa z héliopolskej tradície a kultu boha Ré /Pientka: Kto bol Mojžiš; pozn.11/.

⁷⁷ Pobyt u Midjancov.

⁷⁸ Ázijci na stéle z Elefantíny; Fláviu Solymský /Flávius I.248-251/.

Judejcov, s ktorými boli podľa Flávia v styku.⁷⁹ Títo potom drancovali egyptskú krajinu. V druhom roku po nástupe na trón (1187 BC), ich porazil Sethnacht. Ten dal Irsu popraviť a ostatných vzbúrencov, vrátane Mojžiša, potom z Egypta mal vyhnáť a prenasledovať ich až po egyptskú hranicu.⁸⁰ Aj tak sa mohol udiť biblický Exodus.

Je však ale možné, že Irsu nie je nikto iný, než samotný Mojžiš. V Harrisovom papyre sa píše, že Irsu bol Sýran. Mojžiš bol síce naturalizovaný Egyptan, ale keďže patril do klanu Lévijs, tak aj on bol pôvodom zo Sýrie.⁸¹ Strabón, ktorý bol vcelku seriózny grécky historik, geograf a filozof uvádza, že Mojžiš bol kňaz, ktorý vládol Dolnému Egyptu.⁸² A Harrisov papyrus udáva, že Irsu bol nadriadeným všetkých mužov v Egypte. Teda bol zvrchovaný vládca (časti) Egypta. Vystúpenie Irsu sa časovo zhoduje s údajom u Flávia, keď píše, že "Solymský napadli Egypt" ... "a muž, ktorý dal nečistým zriadenie a zákony,"⁸³ sa nazýval Osarséf/Moýses. Je tu aj nápadná podoba medzi údajmi u Flávia, textom na stéle z Elefantíny a Harrisovým papyrom. **Zároveň je to podľa Flávia aj doba vystúpenia Mojžiša.** Z elefantínskej stély vyplýva, že vzbúrenci (ktorých je možné stotožniť s Flávióvymi nečistými; "postihnutými amarnskou heréziou"), si pravdepodobne najali Ázijcov (zrejme aj Flávióvych Solymov), za zlato a striebro, ktoré nakradli v Egypte. Po tom, čo ich vyhnal Sethnacht, tieto cennosti pri úteku zanechali v Egypte. O tom píše i Hebrejská Biblia v súvislosti s Exodom. Tá však nepriznáva, že by ich v Egypte Hebrejci zanechali, ale pripúšťa, že ich Egyptanom ulúpili.⁸⁴ Je

⁷⁹ Termín "Pastieri", ktorý Flavius používa pre označenie potomkov Hyksósov žijúcich predovšetkým v Jeruzaleme, sa zrejme vzťahoval jak na Judejcov, tak i na Solymov. Obe tieto etniká Jeruzalem spoločne obývali.

⁸⁰ Zrejme po Aríš.

⁸¹ Por. pozn.58. To, že Mojžiš bol pôvodom cudzinec, nebolo na prekážku tomu, aby sa stal egyptským kňazom. Faraón podľa vlastného uváženia mohol zveriť kňazský úrad komukoľvek a aj z nečistého, urobiť čistého. Aj cudzinci sa tak mohli stať kňazmi /Bič 1993 str.153/. Príkladom môže byť vezír a veľkňaz Aper-el /Pientka: Pôvod Lévijs, pozn.48; Pientka: Kto bol Mojžiš, pozn.70/.

Mimochodom, Irsu s Osarséfom (Mojžiš u Manétha), spájal už J.V. Prásek /Ottův slovník naučný XII 1897; pod heslom Isráel; Irsu sa tam však uvádza ako Arsu/. To by znamenalo, že meno Osarséf, Manétho v skutočnosti odvodil od pomenovania Irsu (egyptská hanlivá prezývka) a nie od mena boha Usíra (Osirisa), ako tvrdil J. Flavius /O starobylosti Židů I.250, 265/.

⁸² Egyptu predsa vládli faraóni. Aj keď kňazi (hlavne Amónovi) dosahovali na konci 19. a v priebehu 20. dynastie nebývalý vplyv a moc /Shaw 2003 str.321/, tak legitímnymi vládcami Egypta boli stále faraóni. Im bola bohami zverená kráľovská moc. Pokiaľ Strabón tvrdil, že Mojžiš bol kňaz, ktorý vládol Dolnému Egyptu, tak to mohlo znamenať jediné. Kráľovská moc sa v tej dobe obmedzovala iba na Horný Egypt a Mojžiš bol nelegitímny vládca, uzurpátor Dolného Egypta. To v podstate potvrdzuje text na Harrisovom papyre, keď sa tam píše, že "Sethnacht očistil veľký trón Egypta a stal sa kráľom **Oboch** zemí na Atumovom tróne". To znamená, že obe krajiny, jak Horný, tak aj Dolný Egypt, boli znovu zjednotené, pod vládou jediného panovníka.

V celom období 19. dynastie poznáme iba dve interregná. Za prvé, je to uzurpácia vlády nad Horným Egyptom miestokráľom Amenmessem. Ten však bol pravdepodobne legalizovaný thébskym Amónovým kňazstvom. A okrem toho to bol vládca Horného a nie Dolného Egypta. Aj preto Amenmesse nemôže byť totožný s Mojžišom. Za druhé, je to vystúpenie Irsu, po smrti kráľovny Tausret, ktorý si uzurpoval vládu nad časťou (Dolného) Egypta. Ten nebol egyptským kňazstvom nikdy uznaný za legitímneho panovníka, ako to vyplýva už z jeho mena (Irsu - ten, ktorý sa sám urobil). Preto Strabón o Mojžišovi píše len ako o kňazovi, ktorý vládol Dolnému Egyptu. A práve preto si myslím, že sa táto Strabónova zmienka o Mojžišovi týkala práve Irsu.

⁸³ V podobnom zmysle píše i Hekataios z Abdér. Mojžiš bol podľa neho cudzinec žijúci v Egypte, ktorý sa stal politickým vodcom a zákonodarcom. Myslím si, že Strabónova, Lýsimachova a Hekataiova charakteristika Mojžiša, je zo všetkých najvýstižnejšia.

⁸⁴ Musel to byť pre tých, ktorí boli prinútení utiecť z Egypta, kľúčový okamžik; vzbúrenci mali najskôr všetko a naraz nemali nič. Hebrejská Biblia sa o tomto osudovom momente zmieňuje dokonca až tri krát; pokiaľ však berieme do úvahy i boží sľub daný Abrahámovi /Gn 15:14/, tak dokonca až štyri krát.

možné, že Mojžiš v dobe, keď bol v exile (u Midjancov?), tak nadviazal vzťahy jak so Solymami, tak aj s Judejcami z Jeruzalema. A pravdepodobne aj s Izraelom (Rúben; možno i Gád a Dan). Nie je vylúčené, že Mojžišov útek z Egypta a exil, súvisel s mocenským pádom kancelára B3y a jeho zabitím.⁸⁵ V tom prípade sa Mojžiš mohol vrátiť do Egypta, najskôr až

⁸⁵ Obaja patrili k tzv. sýrskej strane a B3y, podobne ako aj Mojžiš, mohol pochádzať z rodu Lévi. Nie je teda vylúčené, že na počiatku svojej kariéry, mohol byť aj héliopolským kňazom, podobne ako Osarséf - Mojžiš. V Héliopolise sa totiž našla malá Bajova soška [https://en.wikipedia.org/wiki/Bay_\(chancellor\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bay_(chancellor)). Je dosť pravdepodobné, že Bajovi predkovia, podobne ako aj Mojžišovi, mohli patriť k prívržencom amarnskej reformy. Veď práve cudzinci, integrovaní do egyptskej spoločnosti, boli jedným z pilierov, o ktorý sa Achnaton mohol oprieť. B3y bol možno len naoko Amónovým stúpencom, z oportunistických dôvodov. Minulosť však zrejme nehodil za hlavu. B3y tak mohol byť Mojžišovým predchodcom, aj v tom zmysle, že si chcel uzurpovať vládu nad Egyptom. Dokonca nie je vylúčené ani to, že Mojžiš mohol byť Bajovým aktívnym stúpencom. Bol predseda Bajovým súčasníkom. A to tiež mohol byť dôvod, prečo bol nútený po Bajovom páde a následnej poprave, z Egypta utiecť.

Je zaujímavé, že ani Sethnacht a ani jeho syn Ramesse III., nepovažovali Siptaha, Tausret a samozrejme ani Amenmesseho, za legitímnych vládcov /Lalouetová 2009 str.216/; všetky tieto mená dali odstrániť z nápisov. Za svojho predchodcu považovali Sethi II. Je teda možné, že Siptah bol Amenmesseho synom, pretože pokiaľ by bol synom Sethi II., tak by ho predseda Sethnacht považoval za legitímneho vládcu. Svedčí o tom aj fakt, že jak Amenmesse, tak aj Siptah, strávili svoju mladosť v Chemmis. To, že v druhom roku svojej vlády, Siptah prijal meno Merenptah, ešte neznamená, že bol jeho synom. Skôr sa jedná o jeho snahu, zlegitimizovať svoju vládu. V tom prípade musíme pripustiť, že po smrti Sethi II., **došlo k palácovému prevratu**. Vládu si uzurpovala Amenmesseho strana predstavovaná regentkou Tausret, pričom hlavnú úlohu hral B3y; ovšem v pozadí ťahalo za nitky Amónove kňazstvo. Preto sa B3y vystatoval tým, že zo Siptaha urobil kráľa, ktorý sa mal stať len lútkou, v jeho rukách. Pokiaľ by sa tak stalo legitímnou a obvyklou cestou, také niečo by si určite nemohol dovoliť. V tejto súvislosti by som chcel podotknúť, že v dobe vlády Amenmesseho, bol jeho miestokráľom Kúša muž, ktorý sa nazýval **Chaemter** /F. Jurco/ a bol nástupcom Messuwyho, ktorý zastával tento úrad v dobe vlády Merenptaha /Pientka: Kto bol Mojžiš; pozn.16/. Poznáme i vezíra Chaemtira (*Chaemtjityr*), ktorý je zobrazený na bloku zo svätyne v Deir el-Medine, Jeho meno však bolo poškodené a nahradené menom vezíra Parahotepa <https://en.wikipedia.org/wiki/Khaemtir>. Nie je však isté, či je totožný s miestokráľom Chaemterom.

Je pritom zaujímavé, že Bajove egyptské meno bolo Ramesse **Chamenteru** <https://en.wikipedia.org/wiki/Amenmesse>. Nie je to náhodou tá istá osoba? Alebo, čo je skôr pravdepodobnejšie, bol Chamenteru synom Chaemtera, alebo blízky príbuzný?

Bol to zrejme Chamenteru – B3y, ktorý zosnoval prevrat proti legitímnej ramessovskej línii, po smrti Sethi II. /por. pozn.28/. To, že Baja dal popraviť Siptah (ktorý mu vďačil za trón), súvisí zrejme s uzurpáciou moci, ktorou ohrozoval aj samotného kráľa. V tejto súvislosti sa javí ako trochu pikantná skutočnosť, že Siptahovou matkou bola sýrska konkubína Sutaïldža. (B3y bol taktiež pôvodom zo Sýrie).

Nie je teda vylúčené, že miestokráľ Kúša Chaemter, v súčinnosti s Amónovým kňazstvom, reprezentovaným predovšetkým Rome-Royom, sa vzbúrili proti Sethi II. a dosadili na trón Horného Egypta, jeho nevlastného brata Amenmesseho. Ten však bol Sethi II. porazený, odstránený a možno i popravený. Podobne dopadol i Amónov veľkňaz Rome-Roy, ktorého nahradil lojálnejší(?) Mehuhy. A aj Chaemter nemohol ako vzbúrenec skončiť inak. V Egypte totiž za vzburu platil trest smrti. Pripomínam ešte raz fakt, že ich mená boli z Amenmesseho hrobky v Údolí kráľov, odstránené.

Ovšem krátko na to, pravdepodobný Amenmesseho syn Siptah (zastupovaný regentkou Tausret) a pravdepodobný Chaemterov príbuzný, Ramesse Chamenteru – B3y, za pomoci Amónovho kňazstva a časti armády, zosnovali prevrat, po náhlejši smrti Sethi II., ktorý síce mohol zomrieť prirodzenou cestou, ale pravdepodobnejšie je, že mu na druhý svet pomohli. Proste Siptah a B3y sa tak mohli pomstiť za svojich otcov, resp. príbuzných.

Stojí za úvahu, či miestokráľ Kúša v dobe vlády Merenptaha, Messuwy, neinšpiroval Jozefa Flávia na základe podobnosti mena, k zmienke v Židovských starožitnostiach o tom, že (nemenovaný) egyptský kráľ poslal Mojžiša na čelo vojska do Etiópie /Pientka: Kto bol Mojžiš; pozn.16/. Samozrejme, že Messuwy s Mojžišom nemal nič spoločné.

na konci vlády kráľovny Tausret, ale pravdepodobne až po jej smrti.⁸⁶ Tam sa spojil so svojimi príbuznými, Áronovcami - naruncami. Títo, ako elitné jednotky egyptského vojska, boli zrejme hnacím motorom revolty.⁸⁷ Chceli sa zmocniť celého Egypta. V tej dobe bol Egypt mocensky oslabený. Mojžiš ako človek vysoko vzdelaný (pôvodne héliopolský kňaz), pochádzajúci z pôvodne privilegovanej rodiny, muž s prirodzenou autoritou a zákonodarca, sa stal ich vodcom. Spolu s ostatnými Lévijskymi stál za náboženskou revolúciou v Egypte.⁸⁸ K

⁸⁶ Nie je vylúčené, že to bola Tausret, ktorá dala impulz k odstráneniu B3y. A taktiež nie je vylúčené, že náhla smrť Tausret, súvisí s príchodom Mojžiša - Irsu z exilu. Mohla to byť pomsta za to, že sa podieľala na odstránení a napokon i smrti kancelára Baja.

⁸⁷ Aj za Achnatonom a jeho náboženskou revolúciou stáli spočiatku vojaci. Bez nich by svoje zámery nemohol uskutočniť. Na rozdiel od iných egyptských vládcov, Achnaton vojsko využíval predovšetkým na zabezpečenie vnútorného poriadku a stability režimu. Na jednej strane nie sú známe nejaké väčšie nepokoje v Egypte počas jeho vlády, na strane druhej, podnikol iba minimum vojenských ťažení (Núbia, Amqa). Ovšem, bolo to práve egyptské vojsko, ktoré stálo za ukončením amarnského experimentu. Pretože ten začal ohrozovať už aj jeho záujmy (oslabovanie egyptskej moci, zníženie prestíže v zahraničí, odpadnutie spojencov (Mitanni) a niektorých vazalov od Egypta, pričom hrozilo, že Egypt mohol prísť o možnosť využívať sýrske a libanonské prístavy; zároveň by tak prišiel aj o tribúty z týchto krajín, čo by nepochybne malo negatívny dopad na egyptskú ekonomiku).

⁸⁸ Strabón predsa uvádza, že Mojžiš a jeho ľud odišli z Egypta preto, že neboli spokojní s rádom a s **náboženstvom** Egypta. Vieme, že po smrti kráľovny Tausret, došlo v Egypte k zatváraní chrámov, ničeniu sôch bohov, prenasledovaniu kňazov; proste k náboženskej revolúcii. A určite tí, ktorí túto revolúciu vyvolali, chceli tradičné egyptské náboženstvo nahradiť nejakým iným. Vtedy ešte ľudia neboli schopní prijať svet bez bohov. Nie je teda vylúčené, že Mojžiš a Lévijski chceli v Egypte **obnoviť amarnské náboženstvo**, Atonov kult. A to i silou, ako to vyplýva z nápisu na elefantínskej stéle, Harrisovho papyru, ako aj z Flávia. Situácia v Egypte v tej dobe, pripomínala predamarnské obdobie /Shaw 2003 str.319/. Bola to predovšetkým nesmierna moc thébskeho kňazstva, ktoré si v podstate sprivatizovalo Egypt. Práve na konci 19. dynastie bol Egypt mocensky oslabený, čo Mojžiš a jeho prívrženci chceli využiť. Je dosť dobre možné, že Mojžiš zostal až do konca života, vyznavačom tohoto náboženstva a nie jahvistického. Je nemysliteľné, že by sa pokúšal vnútiť egyptskému ľudu kult Jahveho. To neurobili ani Hyksósovia, aby vnucovali Egyptanom kult svojich bohov, práve naopak. Mojžiš v Egypte si nemohol dovoliť zaviesť kult úplne cudzieho božstva, s tým by neuspel. Musel na niečo naväzovať; a tým bezosporu mohol byť práve Atonov kult, ktorého sám bol prívržencom (Tisithen). Myslím si, že v Egypte v tej dobe, bolo ešte dosť jeho tajných vyznavačov. A tiež okrem náboženského, tu bol i sociálny aspekt. Predovšetkým to bola nespokojnosť s novozískanou mocou Amónovho kňazstva.

Celý príbeh o Mojžišovom obrátení /Ex 3,4/, je zrejme len neskoršia vsuvka, ktorú tam vložili kňazi severného kultu. Reálny mohol byť iba jeho pobyt u Midjancov, vzhľadom k tomu, že ich územie, na rozdiel od Kanaánu, nepatrilo pod egyptskú zvrchovanosť, pokiaľ predpokladáme, že Mojžiš bol egyptský uprchlík.

Kňazská rodina Geršon v chráme v Dane (Tel Dan), na severe Izraela (**elohistická tradícia**), považovala Mojžiša za svojho predka, kým Áron bol uctievaný ako predok jeruzalemského kňazstva (**jahvistická tradícia**) /Výklady 1991 str.212/. S jahvistickou tradíciou sa teda spája Áron a nie Mojžiš! Aj Žalm 106 považuje síce Mojžiša za vyvoleného /106:23/, ale Árona za svätého Hospodinovho (Jahveho) /106:16/. V jednom z raných zdrojov Pentateuchu – Jahvistovi, ktorého text vznikol v južnom kráľovstve Júdska a ktorého autor nazýva svojho boha menom Jahve, je hlavnou postavou Abrahám a nie Mojžiš (zmluva Boha s Abrahámom, ktorá pre obyvateľov Júdska mala oveľa väčší význam, než zmluva s Mojžišom na Sinaji; velebenie Abraháma Melchisedekom, kráľom Salemu – Jeruzalemu; z kmeňa Júda pochádzal kráľ Dávid, ktorého hlavným mestom bol Jeruzalem a s ktorým Boh uzavrel zmluvu; zveril mu dedičnú kráľovskú moc).

Naproti tomu Elohist, sa nikde nemieňuje o zmluve s Abrahámom a pričíta oveľa väčšiu dôležitosť Jákobovi, ktorého Boh premenoval na Izrael /Gn 35:10/. Ešte dôležitejším pre Elohistu, bol príbeh Exodu. Práve tí, ktorí vyšli z Egypta, sa prevažne usadzovali na území centrálnej vrchoviny a v Galileji; a práve títo so sebou priniesli spomienky na egyptského Mojžiša. Preto bol uctievaný viac v Izraeli (Šilo, Dan), než v Júdsku. Mojžiš bol pre Elohistu najväčším prorokom /Amstrongová 2012 str.108/. Avšak pôvodne existovala tradícia Exodu, bez Mojžiša /T. Römer/.

Kult Jahveho rozšírili už dávno pred Exodom, medzi kmeňom Júda (potomkovia Hyksósov), príslušníci kmeňov Šasu /Pientka: Judejci; pozn.3; Pientka: Kto predstavoval Merenptahov Izrael; pozn.16; splynutím

nim sa pridali aj utlačované skupiny obyvateľstva (potomkovia Terachitov, Apiru, ale aj niektorí Egypťania) a sužovali Egypt. Po zhruba dvoch rokoch, Setnacht týchto vzbúrencov porazil, Irsu-Mojžiša a jeho stúpcov zabil, alebo dal popraviť a ďalších vzbúrencov vyhnal z Egypta.

Mojžiš teda z Egypta, podľa tejto druhej alternatívy, vôbec nevyšiel.⁸⁹ Preto tá jeho záhadná smrť, popisovaná v Hebrejskej Biblii ("keď zomrel, nepošli oči jeho, ani sila neodišla od neho" /Dt 34:7/).⁹⁰ Z toho jednoznačne vyplýva, že pred smrťou bol v plnej sile; a to naznačuje, že jeho život bol náhle ukončený.⁹¹ A preto ani nemohol vstúpiť do Kanaánu. Celá

oboch etník, vznikol národ Júda, Judejci; preto je u jednej línie dnešných Kohenovcov dominantná haploskupina J1-M267/J-P58 (pôvodom Šasu) a u druhej línie, haploskupina J2a-M410 (pôvodom Júda; teda Qutú, Gutejci); / https://en.wikipedia.org/wiki/Y-chromosomal_Aaron ; k tomu por. aj Pientka: Pôvod Lévijs, pozn.23; Dejinné počiatky Hebrejcov. Úvod. pozn.18/. Lenže podľa tradičného výkladu, by mali Kohenovci pochádzať od jedného spoločného predka, Árona /k tomu por. Pientka: Judejci. pozn.99/. Ako vidieť, nič nie je vzdialenejšie týmto predstavám.

Mojžiš boha, ktorý sa nazýval Jahve, možno poznal len sprostredkovane (prostredníctvom Midjancov). Myšlienka monoteizmu však od Mojžiša pravdepodobne pochádzala. Avšak náboženstvo, ktoré hlásal, bolo len rozvinutím Achnatonovho dedičstva. Je možné, že Mojžiš postuloval niektoré zákony, ktoré potom prešli do jahvistického náboženstva. Len tak sa dá totiž vysvetliť fakt, že napr. už v najstarších izraelských osadách na vrchovine, absentujú kosti prasiat /Pientka: Datovanie Mojžišovho Exodu; pozn.92/, čo zrejme súvisí so zmenou náboženských predstáv. Sem patrí i príkaz obriezky, rituálne predpisy, ako aj niektoré zákony, ktoré boli zrejme neskôr postulované v Desatore.

Zrejme však to boli až Áronovci a ich nasledovníci, ktorí v súčinnosti s Judejcami, tieto Mojžišove predstavy "zreformovali" a Atona nahradili Jahvem, ktorý sa stal síce najvyšším a najhlavnejším bohom v Júdsku a Izraeli, ale na druhej strane, nie jediným (henoteizmus). **Preto bol Áron považovaný za predka jeruzalemského kňazstva** a z jeho rodu spočiatku pochádzali veľkňazi. Jahveho kult však ďalej šírili levíti - kňazi (teda nielen rod bené Lévi; jeho príslušníci sa usadzovali predovšetkým medzi severnými kmeňmi). Títo "adoptovaní Lévijsi" - levíti, pochádzali jednak z kmeňa Júda, ale na tejto misijnej činnosti sa podieľali i tie kmene Šasu, ktoré sa stali súčasťou **národa** Judejcov. Výlučne z nich sa potom regrutovali kohaním. Do úvahy pripadajú Kénijci /por. Sd 1:16/, Kenezejci (z Edómu) a ďalšie etniká, ktoré pôvodne obývali južný Kanaán a Edóm.

Relikty solárneho (Atonovho?) kultu však u Hebrejcov ešte dlho pretrvávali /Žalm 84:12; Iz 60:1-3; Nm 25:4/. V samotnom jeruzalemskom chráme sa uctievalo Slnko /2 Král. 23:11; Ezech. 8:16/. Na základe ikonografie možno dokázať, že tendencie k solarizácii levantských božstiev mali vplyv na systém náboženských symbolov Izraela a Júdska a aj boh JHVH prijal nebeské a slnečné rysy. Ikonograficky slnečná symbolika preukázateľne pochádza z Egypta /Berlejung 2017 str.175/. Je namieste otázka, prečo Izraelci a neskôr i Judejci tak ľahko prijali solárny kult. Myslím, že odpoveď je jasná z vyššie uvedených riadkov /por. aj pozn.71/.

⁸⁹ Znovu pripomínam "Pieseň o mori", ktorá je najstaršou zmienkou o Exode; tam Mojžiš nie je ani menovaný. A taktiež najstaršie izraelské vyznanie viery "Magnolia Dei", Mojžiša v súvislosti s Exodom ani nezmiňuje /Pientka: Kto bol Mojžiš; pozn.35/. Zo všetkých kníh Hebrejskej Biblie sa Mojžiš častejšie objavuje len v deuteronomistických knihách, v knihe Exodus a Numeri. Z predexilnej prorockej literatúry sa o Mojžišovi zmieňuje iba Jeremiáš a Micheáš. Deuteronomistické knihy sa pritom považujú z veľkej časti za nacionalistickú a ortodoxnú propagandu. Mojžiš tam vystupuje v súlade so zámermi reformného Jóšijášovho hnutia /Dever 2010 str.256/. Skutočne sa zdá, že **pôvodne sa Exodus obíšiel bez Mojžiša**.

V Žalme 105 sa píše, že Boh poslal Mojžiša a Árona k ľudu Izraelskému do Egypta, aby im predložili znamenia zázrakov. Ale z Egypta ich nevyviedol Mojžiš s Áronom, ale samotný Boh /Žalm 105:26,27/. A ľud Egyptský sa **radoval**, keď ľud Izraelský z Egypta odchádzal (a to aj s nakradnutým zlatom a striebrom!), pretože mali z Izraelcov strach /Žalm 105:37,38/. To je v úplnom rozpore s Tórou. Skôr to pripomína Flávia a texty na Elefantínskej stéle a Harrisovom papyre.

⁹⁰ V Kralické Biblii sa píše: ...*"když umřel, a nepošli oči jeho, aniž síla odešla od něho"*... V iných českých prekladoch je sila nahradená slovom "svěžest", podobne ako v Tanachu (čerstvosť). Je to možné interpretovať len v tom zmysle, že tesne pred smrťou, bol Mojžiš v plnej životnej sile.

⁹¹ Môže o tom svedčiť i Žalm 106: ...*"Naši otcovia /106:7/ znovu ho (Jahveho) popudili pri vodách sváru (u Meribských vôd), až sa i Mojžišovi zle stalo pre nich"*... /106:32/. Aj z tohoto citátu vyplýva, že Mojžišovi sa prihodila bližšie nešpecifikovaná újma.

34. kapitola knihy Deuteronomium popisujúca Mojžišovu smrť, iba mlží a hovorí v náznakoch (tajomnosť pochovávanía, neznámy hrob).⁹² O okolnostiach jeho smrti panuje sprisahanie mlčania.⁹³

V tejto súvislosti by som chcel pripomenúť Kórachovu vzburu /Nm 16/. V čele vzbury stál Lévijský Kórach, spolu s niektorými **Rúbenovcami**⁹⁴ a zúčastnilo sa jej aj spoločenstvo významných zástupcov ľudu.⁹⁵ Hlavným podnetom ku vzbure podľa Hebrejskej Biblie, bolo mimoriadne postavenie Mojžiša a Árona. Vzbúrencov potrestal Boh; zem sa otvorila a oni sa prepadli do podsvetia (še'ól). A 250 "mužov mena" spálil oheň. Okrem nich zahynulo aj 14.700 tých, ktorí sa zúčastnili Kórachovej vzbury.

Čo ak to bolo inak? Čo ak sa jednalo o spomienku na vzbúrencov, ktorí padli v bojoch proti Egyptanom a o následnú popravu Mojžišových stúpcov, i Mojžiša samotného; všetko ostatné tam popísané je len teologický balast. Nepripomína tých 14.700 mŕtvych masaker,

⁹² Výklady I. 1991 str.587. "A pochoval ho (Hospodin - Jahve; resp. podľa niektorých výkladov, "božskí anjeli") v údolí, v zemi Moábskej naproti Bét-Peóru, a žiadny sa nedozvedel o jeho hrobe až do tohoto dňa" /Dt 34:6/. Hebrejská Biblia predsa pozná hroby patriarchov, počínajúc Abrahámom (Machpelah /Gn 25:9/), pozná hrob Jozefa (Síchem /Jozue 24:32/) a dokonca pozná aj hrob údajného Mojžišovho brata Árona (vrch Hor /Nm 20:27n/), i hrob Mojžišovho údajného nástupcu, Jozuu (Timnat-serach v Efrajim, severne od hory Gaaš /Jozue 24:30/). Tak prečo neuvádza, kde bol pochovaný Mojžiš a **kto** ho vlastne pochoval? (Odkaz na Hospodina - Jahveho naznačuje, že ho nepochoval nikdo z jeho ľudu). Je to zvláštne už len preto, že Mojžiš bol považovaný za najväčšieho proroka /Dt 34:10/ a neznámy hrob predsa nemohol byť neskôr predmetom kultu /Kosidowski 1985 str.123/, ako by sa u proroka takého významu očakávalo. Že by tí, ktorí písali tieto časti Hebrejskej Biblie, nemali povedomie o tom, kde sa jeho hrob nachádzal? Alebo je to dané tým, že Mojžišov hrob vôbec neexistoval? V prípade, že Mojžiš bol v Egypte popravený, tak v skutočnosti hrob ani nemusel mať. Vieme totiž, že popravený mohol stratiť (a spravidla strácal) nárok na pohrebné obrady /Tyldesley 2001 str.63/. Najčastejšou formou popravy v Egypte v tej dobe, bolo narazenie na kôl. Inou možnosťou bolo upálenie, s následným vysypaním popola do rieky, prípadne udusenie alebo utopenie. V každom prípade, vzbur sa trestala smrťou.

Prečo sa však v Hebrejskej Biblii tvrdí, že Mojžiš tesne pred smrťou vystúpil na vrch Nebó v Moábe? Jednak je to preto, lebo mal pred skonom, symbolicky vidieť celú "zem zasľúbenú", do ktorej však nikdy nemal vstúpiť. Zhladnutie krajiny patrilo k právnemu aktu, ktorým sa prevádzalo prisvojenie zeme /por aj Gn 13:14n; Výklady I 1991 str.587/. A preto ju, ako vodca svojho ľudu, pred svojim skonom, **musel** vidieť, aby bol tento právny akt naplnený. To si tí, ktorí písali knihu Deuteronomium, veľmi dobre uvedomovali. Za druhé to bolo preto, že jedine v meste Nebó, **na území kmeňa Gád, bol uctievaný boh JHVH** (doložený kult v 9. stor. BC, zrejme sa však jedná o oveľa staršiu tradíciu), na rozdiel od iných miest v Moábe (napr. Díbón, Kerijót), v ktorých bol uctievaný Kemóš (nápis na Méšovej stéle /Berlejung 2017 str.171; Dušek 2013 str.246n/). Autori Deuteronomia tak chceli zdôrazniť Mojžišovu oddanosť Jahvem (aj keď to zrejme nezodpovedalo skutočnosti). A preto symbolicky preniesli Mojžišov skon z Egypta do Moábu, na hranicu so "zemou zasľúbenou". Zároveň tým zamlžili príčiny, ktoré viedli k jeho smrti. Autori Deuteronomia vlastne ani nikde inde Mojžiša nemohli nechať zomrieť, pretože vrch Nebó je v tejto oblasti dominantou a neďaleko odtiaľ sa nachádzal jediný strategický brod cez Jordán, smerom k Jerichu /Finkelstein, Silberman 2010 str.92/.

⁹³ Kosidowski 1985 str.124

⁹⁴ Dátan a Abíram, synovia Eliabovi z pokolenia Rúben, Ón, syn Peletov /Nm 16:1/. Ako píšem v inej časti štúdie /Pientka: Judejci; pozn.3; Pientka: Kto predstavoval Merenptahov Izrael; pozn.10/, Rúben spolu s Gád, patrili k tým kmeňom Šasu, ktoré žili v tej dobe v Zajordánsku (Šasu R-b-n z egyptských prameňov); v Moábe a severne od neho; oni tak predstavovali pôvodný (Merenptahov) Izrael. V Egypte nikdy predtým nežili. Nie je však vylúčené, že patrili spolu so Solymami k tým Ázijcom, ktorí spolu s "nečistými" z Avarisu, zhruba na dva roky ovládli časť Egypta. Ved' práve ľud nazývaný Izrael, ktorého súčasťou bol aj Rúben, patrili v tej dobe k nepriateľom Egypta, ktorých 20 rokov predtým, drtivo porazil Merenptah.

⁹⁵ 250 anšé ha-šém = 250 mužov mena, čo je hebr. výraz pre rebéliu; Starý zákon ich označuje ako "mužov povestných" /Výklady I 1991 str.447/. V Kralickej Biblii sa to prekladá ako "muži slovní".

ktorý sa spomína na stéle z Elefantíny?⁹⁶ A tých 250 spálených ohňom? Predsa jedným zo spôsobov popravy v Egypte, bolo upálenie.⁹⁷ Podobne, ale v inej súvislosti, skončili aj Áronovi synovia, Nádab a Abihú. Previnili sa tým, že obetovali Hospodinovi svojvoľne cudzí oheň.⁹⁸ Ich bratia Eleazar a Itamar, ako aj samotný Áron však boli ušetrení a prežili.⁹⁹

Je ťažké rozhodnúť, ktorý z oboch scenárov má bližšie ku skutočnosti. Alebo to všetko bolo inak? Ja osobne sa prikláňam k druhej alternatíve; a teda, že postava Mojžiša bola inšpirovaná mužom, ktorého egyptský prameň (Harrisov papyrus) nazýval Irsu.

Väčšina bádateľov dnes pripúšťa, že Exodus tak, ako je popisovaný v Hebrejskej Biblii, sa nikdy neodohral. Svedčia o tom aj tieto fakty:

1., Texty v Hebrejskej Biblii, ktoré opisujú "egyptské rany", pripomínajú skôr "komentované" kliatobné texty a zbožné priania, než skutočné udalosti. Aj keď niektoré z nich, mohli vychádzať zo starších udalostí (egyptská tma, ničivé búrky, červený Níl: výbuch Théry;¹⁰⁰ malomocenstvo: metafora, označenie pre amarnských heretikov). Prípadne sa jednalo o javy v Egypte bežné, ovšem náležite zveličené (kobyľky, komáre, žaby, vredy), alebo i menej časté, ale stávajúce sa (krupobitie). Aj tieto pohromy dávajú niektorí bádatelia, do súvislosti s výbuchom Théry, ako následné udalosti.¹⁰¹ Nie je teda vylúčené, že tieto nešťastné udalosti, ktoré nastali po výbuchu Théry, sa mohli zapísať do pamäti tých, ktorí ich priamo zažili a tí ich potom predávali ústne, svojim potomkom, a tí zas svojim potomkom a tak ďalej. V tom prípade, by mohli byť očitými svedkami týchto udalostí, jedine tí, ktorých vyhnal Ahmóse I. z Egypta; teda Hyksósovia, ktorých neskôr poznáme ako Judejcov a Jebúzejcov (Solymov) v južnom Kanaáne, v neskoršej Judeji. V tomto prípade sa teda jedná o jahvistickú tradíciu. Jedinú "egyptskú ranu", ktorá do týchto udalostí nezapadá (okrem smrti prvorodených synov; čo je však evidentne výmysel), teda malomocenstvo (ako metafora pre označenie stúpencov Atonovho kultu), pravdepodobne vložili do textu Hebrejskej Biblie, kňazi severného kráľovstva Izrael – Elohisti.

2., Miesta spojené s Exodom, v neskorej dobe bronzovej vôbec neexistovali. Kádeš-barnea, kde mali Hebrejci stráviť 38 rokov pobytu na púšti, nevydala ani jeden črep z tejto doby.¹⁰² To isté platí aj pre Esjón Geber, na severnom výbežku Akabského zálivu, ale aj pre Arad v Negeve a Ijé-abárim v severnom Moábe.¹⁰³ Pri dobývaní Zajordánska, malo byť kľúčovým mestom Chešbón. Bolo stotožnené s dnešným Tel Hesban. Výskumom sa zistilo, že toto mesto bolo založené až v dobe železnej II. A to isté sa dá povedať o Díbóne, meste kráľa

⁹⁶ Por. str.7. Pripomínam, že Kórach patril do rodu bené Lévi; bol synom Jishara a vnuk Kahatov /Nm 16:1/. Uvádzaný počet zahynutých je zrejme nadsadený, a to aj keby by sme medzi nich započítali "ázijcov" (Solymovia, Júda) a Izrael (minimálne Rúben).

⁹⁷ V Kanaáne u Hebrejcov, by sme skôr očakávali trest smrti ukameňovaním /Lv 20:2; 20:27/.

⁹⁸ Lv 10; Výklady I 1991 str.355. Je to jasná metafora. Zrejme tým bolo myslené, že vyznávali iné náboženstvo (zrejme Atonov kult).

⁹⁹ Skôr je pravdepodobnejšie, že sa im podarilo pred Egyptanmi utiecť.

¹⁰⁰ To má súvislosť s 1. Exodom; vyhnaním Hyksósov z Egypta. V Libanone sa riečka Adónis (Nahr Ibráhím), pravidelne každoročne sfarbovala do červena, čo evokovalo farbu krvi. Nie je vylúčené, že i tento jav, mohol byť inšpiráciou pre túto jednu "egyptskú ranu".

¹⁰¹ Klontza 2013 str.130

¹⁰² Dever 2010 str.33; Finkelstein, Silberman 2010 str.67

¹⁰³ Finkelstein, Silberman 2010 str.68; Dever 2010 str.42n.

Méšu.¹⁰⁴ To všetko znamená, že archeologický kontext, je v úplnom rozpore s tým, čo Hebrejská Biblia uvádza o Exode.¹⁰⁵

3., Exodus spojený s dobývaním Zajordánska, skôr reflektuje na boje v 14. stor. BC v tejto oblasti (krajiny Garu /Edóm/, proti Bázanu a Pehelu; tam sa spomína i Jasua - Jozue?).

4., Dobývanie "zasľúbenej zeme", je skôr reflexiou na boje Habiru a Lábajovcov proti kanaánskym mestám v 14. stor. BC. A hlavne, kniha Jozue sa skladá z udalostí z rôznych období a popisuje vojenské ťaženia, ktoré viedli Egypťania, Chetiti, ale aj Kanaánci; kniha Jozue si ich však privlastnila, ako víťazstvá Izraela.

5., Nereálny počet ľudí, ktorí mali vyjsť z Egypta.¹⁰⁶

Exodus tak, ako je popisovaný v Hebrejskej Biblii, sa teda nikdy neodohral. V jej ponímaní to bola vlastne duchovná cesta, ktorá mala pretvoriť Hebrejcov v bené Isra-el a v dietky boha JHWH.¹⁰⁷

Mojžiš ako osobnosť, známa z Hebrejskej Biblie, i z textov starovekých autorov, vystupuje na jednej strane ako strohý a tvrdý, až neľútostný vodca, ktorého heslom je: "Nech Zákon ohne horu".¹⁰⁸ Jeho postava odrážajúca majestátnosť, ako keby bola vytesaná zo skaly. Na druhej strane, je táto postava až hlboko ľudská, so všetkými prednosťami i nedostatkami obyčajného človeka. Bola "stvorená" minimálne z dvoch reálne existujúcich osôb, žijúcich na konci 19. dynastie.

Tým prvým je Amenmesse, ktorý vládol Hornému Egyptu v rokoch 1201-1197 BC (kráľovský pôvod - brat Sethi II., súvis s Etiópiou - ťaženie až k Memfide; zabitie predáka v Deir el-Medine v dobe, keď zastával úrad miestokráľa *Msy* - Amenmesse¹⁰⁹).

Tým druhým je Irsu, nelegitímny, ale v podstate skutočný vládca (časti) Dolného Egypta, v rokoch 1189-1187 BC. Fyzicky bol on tým, ktorého môžeme stotožniť s Mojžišom. Tí, ktorí písali knihy Exodus, Numeri a Deuteronomium, skĺbili životný príbeh Irsu - Mojžiša, s niektorými skutočnosťami a udalosťami, ktoré sa týkali doby vlády Amenmesseho a Sethi II.

¹⁰⁴ Tam sa našla Méšova moábska stéla /Dever 2010 str.44/.

¹⁰⁵ Je možné, že tzv. pobyt na púšti (Kádeš-barnea) je reflexiou na udalosti, ktoré súviseli s vyhnaním Hyksósov; a teda súvisí s jahvistickou tradíciou. Samotný prechod Červeného mora (resp. Rákosového mora - jam súf), pripomína magické praktiky jedného egyptského kúzelníka. Kňaz - predčítateľ Džadžaemanch, dokázal údajne rozotnúť vody jazera na dve časti a premiestniť jednu polovicu na druhú, aby mohol byť z jeho dna vyzdvihnutý vzácny šperk. Tak je to popísané v jednej egyptskej poviedke, približne z roku 2200 BC /Lalouettová 2009 str.196; Mertz 2009 str.223/. Zrejme však bola známa i v Mojžišovej dobe, teda aj na konci 19. dynastie. Dokonca niektorí bádatelia idú tak ďaleko, že rozostúpenie vôd, dávajú do súvislosti s babylonským mýtom o stvorení sveta "Enúma eliš". Tam boh Marduk roztrhne Tiamat, ktorá je personifikáciou slaného oceánu /Bič: Ze světa Starého zákona I. 1986; 1 §2j/.

¹⁰⁶ Ďalšie argumenty svedčiacie o nereálnosti biblického Exodu, ako aj o následnom "dobývaní zeme zasľúbenej" vid' Pientka: VAP; v časti: Jabín, Barak, Jozue; Pientka: Kto predstavoval Merenptahov Izrael.

¹⁰⁷ V súlade so zámermi jeruzalemského kňazstva a Jósijášovej reformy. Veľkolepý epos o Exode síce vytvorili kňazi severného kultu (Elohisti), ale jeruzalemskí kňazi si ho privlastnili a prispôbili svojim potrebám. V Hebrejskej Biblii sa píše, že Boh z Mojžišovho rodu vytvorí nový ľud /Nm 14:12/; len ten mal právo vojsť do "zeme zasľúbenej".

¹⁰⁸ Johnson 2007 str.39

¹⁰⁹ Pientka: Kto bol Mojžiš; pozn.16

Je však možné, že zdrojom inšpirácie biblického Mojžiša, bol aj čašník (resp. herold) kráľa Merenptaha, Ben Ozen semitského pôvodu,¹¹⁰ ktorý pochádzal z Transjordánska.¹¹¹ Sprewádzal napríklad vezíra, pri obhliadke hrobu faraóna v Údolí kráľov. Bol tiež vyjednávačom medzi Šasu, ktorí pracovali v Egypte na verejných stavbách (nútené práce) a ich egyptskými dozorcami. Pripomína to pasáže z knihy Exodus /Ex 1:9n; 2:11/.

Na Hebrejskú Bibliu je možné nazerať minimálne z dvoch uhlov pohľadu.

Jednak ako na knihu posolstva a viery, ktorá bola inšpirovaná samotným Bohom. Všetko v nej zjavené, je cestou k poznaniu božieho zámeru a k poznávaniu samotného Boha. Z hľadiska viery je úplne jedno, že sú tam nezrovnalosti, tak ako ich my dnes chápeme. Tu logika nemá žiadne miesto. Základom a predpokladom biblickej viery, je historické vyvolenie národa Izrael Bohom,¹¹² ktorý ho vyviedol z Egypta, do "zasľúbenej zeme".¹¹³ Bez ohľadu na to, či jeho vodcom bol Mojžiš, alebo niekto iný. Je zrejmé, že tí, ktorí písali jednotlivé knihy Hebrejskej Biblie, mnohé skutočnosti upravili, pozmenili, dokonca i "doplnili", a to i v súlade so zámermi kňazstva a s ohľadom na dobu, v ktorej žili. A či bola inšpirovaná Bohom? Nikdo síce ešte nedokázal existenciu Boha (aj keď si to niektorí mysleli; Mendelssohn), ale nikdo ju tiež ani nevyvrátil (ani Kant). A preto ani nikto nemôže dokázať, že bola, alebo nebola inšpirovaná Bohom. To je vec viery.

Na druhej strane je fakt, že niektoré pasáže Hebrejskej Biblie sú určitým odrazom historických skutočností. Ako som spomínal v Úvode, sú to vlastne "fragmenty", v mori (ne)historického balastu. Avšak tieto "fragmenty", predstavujú autentické svedectvo o danej dobe a pravdivý odraz historických skutočností. Povedané slovami prof. Bartoňka:

¹¹⁰ Johnson 2007 str.35

¹¹¹ Konkrétne z Bázanu /NBS 2017 str.633/.

¹¹² Aj preto je Abrahám (Abam-ram z kmeňa Terach-Turukku), kľúčovou postavou jahvistického prameňa HB. Boli to práve jeho potomkovia (teda príslušníci kmeňov Abam-ram Jakob-el, *bínu-yamína*), ktorí boli v Egypte utlačovaní a zúčastnili sa Exodu. Ľud, ktorý neskôr prijal meno Izrael (okrem Gáda a Rúbena), žil v dobe predchádzajúcej Exodu, v Galileji, ako kanaánske kmene. Preto práve tieto kmene boli na "pohanskej" hore Ébal zlorečené (na rozdiel od tých, čo vyšli z Egypta; tí boli na hore Gerizim dobrorečení). Mojžiš patril do klanu Lévičcov, ktorí sa síce tiež zúčastnili Exodu, ale na rozdiel od Terachitov, mali po istú dobu v Egypte, privilegované postavenie. Keď si po Jóšijášovej reforme, jeruzalemskí kňazi "privlastnili" Exodus a "vynašili" panizraelizmus /Pientka: Kto predstavoval Merenptahov Izrael; pozn.2/, tak logicky vyzdvihli Abraháma, ako jediného predka židovského národa. Mojžišových predkov, Lévičcov indoiránskeho pôvodu, do abrahámovského rodokmeňa iba vsunuli; oni nemali svoj diel v Izraeli /Jozue 18:7/. Preto sa Abrahám **musel** stať tým prvým, s ktorým Boh učinil zmluvu a obriezku, ktorú mal údajne zaviesť, mala byť potom znamením tejto zmluvy.

Paradoxne, to bol Áron a nie Mojžiš, koho jeruzalemskí kňazi považovali za svojho predka /viď pozn.84/. Áron sa podľa jahvistickej tradície, stal faktickým nástupcom Abraháma. Árona si Judejci v podstate adoptovali.

¹¹³ Stemberger 2011 str.144n; k pojmu "zasľúbenie zeme" viď: NBS 2017 str.1127n; Johnson 2007 str.31n. Pre Hebrejcov a neskôr i pre Židov, niečo ako dejepisectvo neexistovalo. Síce záujem o biblické dejiny je v hagade všadeprítomný, ovšem osoby a udalosti biblickej doby nie sú opisované ako jedinečné historické osobnosti, ale ako typické opakovateľné postavy a deje; slúžia ako príklad, pre konkrétnu súčasnosť. Vďaka tomu sa môžu do biblickej doby premietiť vlastné ideály; Mojžiša, Dávida a ďalších, predstavovať ako predchodcov rabinov.

A je tu ešte jeden moment. Tí, ktorí písali texty HB, určite vychádzali zo skutočných udalostí, zachovaných buď orálnou tradíciou, alebo aj písomne. Ale upravovali ich v súlade so zámermi jeruzalemského kňazstva. Oni si boli veľmi dobre vedomí toho, že falšujú dejiny, ktoré opisovali nie tak, ako sa stali, ale tak, ako si mysleli, že by sa mali udiť. Ale činili tak v dobrej viere. Pretože HB nie je o dejinách, ale o viere v Boha.

"Všeobecne sa však v konfrontácii s nálezmi hmotnej kultúry ukazuje stále presvedčivejšie, že sa v mytologickej a historickej tradícii skrýva pravdivé jadro v omnoho väčšom rozsahu, než sa skôr tušilo; ovšem v jednotlivých konkrétnych prípadoch je vždy veľmi obtiažne rozhodnúť, čo do tohoto jadra patrí a čo k nemu pridali – alebo odobrali - až neskoršie storočia".¹¹⁴

A vôbec nie je rozhodujúce, že to prof. Bartoněk tvrdil o gréckej mytológii. Platí to aj pre Knihu kníh.

© Vladislav Pientka

Praha – Bratislava 2017

¹¹⁴ Bartoněk 1983 str.12